

Randall Collins

A piac lezárása és a hivatások konfliktuselmélete

Absztrakt: A tanulmány a szociológiai konfliktuselmélet szempontjából közelíti meg a professzionalizáció folyamatát. Collins elsődleges állítása, hogy a foglalkozások nem egyszerűen válaszolnak a piaci feltételekre, hanem maguk is irányítják, alakítják azokat, és amennyiben ezt sikeresen teszik, hivatásnak nevezzük őket. Tehát egy hivatást a piac lezárásának (tevékenységmonopólium) és a rendi megbecsültségnek (presztízs) a kombinációja tesz azzá, ami.

Collins Weber és Schumpeter nyomán vizsgálja a monopolizáció és demonopolizáció folyamatait, majd meglátásait a foglalkozások lezárására alkalmazza. Ez lehetővé teszi, hogy a munkaszerveződést és a szakmai hierarchiát, illetve az egymáshoz kapcsolódó foglalkozási csoportok hatalmi harcait mint a foglalkozások lezárásának tényezőit értelmezze. Ugyanakkor Collins a rendi megbecsültséget mint a hivatás haszonelvű érdekérvényesítését elfedő ideológiai burkot definiálja. A szöveg az ellenirányú folyamat, a deprofesszionalizáció bemutatásával végződik, és felvázolja a hivatások státuszvesztésének lehetséges okait.

Kulcsszavak: hivatások, professzionalizáció, deprofesszionalizáció, monopólium, rendi megbecsültség, oktatás, képezítés

Forrás: Collins, Randal: Market closure and the conflict theory of professions. In Burrage, Michael és Rolf Torstendahl (1990): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of Professions*. London: SAGE, 24–43. Copyright © Replika. Fordította: Kappanyos Ilona. A fordítást lektorálta: Géczy Balázs.

Hogyan értelmezhetjük a professzionalizációt, mint a társadalmi jelenségek széles skálájának elemét és mint olyan folyamatot, mely történelmi kontextusoktól függően különbözőképpen jelenik meg? Szeretném ezeket a kérdéseket a szociológiai konfliktuselmélet szempontjából megközelíteni (Collins 1975, 1988). A konfliktuselmélet egy Max Weber-értelmezésből következik. Alapvető tétele, hogy a társadalmi viselkedést és társadalmi struktúrát magyarázhatjuk az egyéni cselekvők azon érdekével, amely hatalmuk, vagyunk és státuszuk maximalizálására törekszik. Azokat a forrásokat tekinthetjük kulcsfontosságú változóknak, amelyek mások kontrollálását és mások kontrolljának elkerülését teszik lehetővé a szervezeteken és társadalmi hálózatokon belül. Az egyének nem feltétlenül vannak, sőt gyakorta egyáltalán nincsenek tudatában érdekeiknek, hiszen a legfontosabb interakciók általában társas szertartások, melyek megteremtik az adott csoport gondolkodását átható morális meggyőződések és elveket. A csoport tagjai tehát akkor is hisznek saját ideológiájukban, ha eközben fölényre törekszenek más csoportokkal szemben.

Számos értelemben Weber rendfogalma a kulcs. A rend életmód és kulturális öntudat által meghatározott közösség. Durkheim, Mauss és Goffman meglátásait Marx és Weber rétegelméleteivel összekapcsolva a rendeket az emberek olyan, a rétegződés nagyobb, formálisabb struktúráin belül kialakított hálózatainak nevezhetjük, amelyek önmaguk körében összetartozási szertartásokat végeznek, és így közös felfogást alakítanak ki identitásukról, céljukról és társadalmi megbecsültségükről. Weber analízise szembeállítja a rendeket az osztályokkal. Az osztály olyan személyeket foglal egy kategóriába, akiknek hasonlóak a gazdasági érdekei, mert hasonló helyzetet töltenek be a gazdasági piacon. Az osztályok akkor alakulhatnak rendekké, amikor túllépnek a piaci érdekek rideg anyagi számításain; azaz, amikor olyan közösségekké válnak, amelyek közös érzékelt identitással, elvekkkel és az életvitelre vonatkozó elvárásokkal rendelkeznek. Ezt általában úgy értelmezték, mint olyasmit, amit az osztályok szabadidejükben, fogyasztóként tesznek, nem pedig a munka és a pénzügyek világában. Weber gondolatának fontos kiterjesztése, hogy a rendek a munka világában is létrejöhetnek: rendek nem csak a piacot elhagyva jelenhetnek meg, hanem a piacon belül létezve is strukturálhatják azt.

Ennek a folyamatnak a tágabb neve: a piac lezárása (Parkin 1979; Murphy 1988). Ahelyett, hogy a foglalkozásoknak állandó pozíciót tulajdonítanánk a piacon, láthatjuk, hogy a foglalkozások maguk is rendekké válhatnak a munka világában. Ahelyett, hogy mindössze reagálnának a piac dinamikájára, mint Marx osztályharcmodelljében, a foglalkozások megpróbálják irányítani a piaci feltételeket. Egyes foglalkozások viszonylag sikeresek ebben, mások kevésbé. A kiemelkedően sikereseket *hivatás* névvel illetjük.

Ráadásul a piac lezárása olyan jelenség, amely meghaladja a hivatások közötti folyamatok spektrumát; a kapitalista vállalkozások körében jóval alapvetőbb formája a monopolizáció. Tehát szükséges általánosságban megvizsgálnunk a piacokat és a kapitalizmust. Most kezdjük felismerni, hogy a piacgazdaságnak számos formája van, sokkal több, mint amit a modern kapitalizmusról – az utolsó pár száz év kapitalizmusáról – alkotott hagyományos fogalmunk felölelni képes. Ennek fényében a foglalkozások által végrehajtott piaclezárást egy nagyobb strukturális mintázat részének tekinthetjük. A piac lezárása körül zajló vég nélküli konfliktusok hosszú távú dinamikának engedelmessé válnak. A foglalkozási struktúrák, akárcsak a kapitalizmus és a piacok általában, nem mozdulatlanok, folyamatosan változnak; míg egyes foglalkozások új eszközökre tesznek szert

a piacuk zárására törő harc során, más foglalkozások elveszítik egyes korábban szerzett előjogaikat. Ez legalább két okra vezethető vissza. Az egyik az, hogy a piacok instabilak. Még nem jutottunk valódi konszenzusra a piacok hosszú távú dinamikáit illetően; a marxista kríziselmélet már némileg hiteltelenné vált, ugyanakkor lehetséges, hogy a szerkezetátalakulás egyes periodikus formái mélyen belevésődtek a pénzügyi, geopolitikai, költségvetési vagy egyéb szektorok túlzó hatalmi folyamataiba, vagy esetleg kapcsolódnak azokhoz (Collins 1988: 96–101, 135–137; Goldstone 1989; Wallerstein 1974, 1980, 1988).

Másik oka is van annak, hogy a piacok a tevékenységek monopolizálására és a piacról való kivonásra irányuló tudatos erőfeszítések dacára instabilak maradnak. A lehetőségek kisajátítása egy bizonyos piacon gyakran teremt egy másik, magasabb szintű piacot. Például a föld kisajátítása és magántulajdonná alakítása új földbirtokpiacot nyitott, az ipari tőke kisajátítása pedig új részvénytulajdonosi piacot. A hivatások, azaz a munkájukat a piaci versenytől szervezetten elzáró foglalkozások sajátos körén belül a szuprapiacok a státuszok mintáinak átvételével jönnek létre. A régebbi foglalkozások előjogaik sikeres kivívásával más foglalkozások számára elérendő modellt alkotnak. Ez leginkább azért történik így, mert az ideáltipikus hivatások nem egyszerűen monopolizálnak, hanem munkájukat rendi megbecsültséggé is alakítják. A hivatás, mint említettem, egy munka világán belül kialakított weberi rend. De a rendnek az a természete, hogy elfedi saját haszonelvű jellegét, hogy az általa végzett tulajdonképpeni munkáról elvonja a figyelmet, és inkább a hivatás tagjai által mutatott stílusra, megbecsültségre és erkölcsi szabályrendszerre irányítsa. A hivatásoknak pontosan ezek a kulturális és megbecsültségi jellemzői azok, melyek átvehetők és más foglalkozások által könnyebben utánozhatók.

Erős hivatássá azok váltak, melyek társas szertartásokkal vették körül munkájukat, és hétköznapi feladatukat „szent” jelképek termelésévé alakították át. Az oktatás jelentősége a hivatások alakulásában arra a tényre utal, hogy az oktatás a szertartás kivételesen modern és szekuláris formája. Azon foglalkozások előtt tehát, amelyek emelni kívánják társadalmi megbecsülésüket és amelyek hivatássá kívánnak válni, a felsőoktatás tömegessé válásával egyre bőségebb források nyílnak meg. A klasszikus hivatások által a történelem valamely pontján birtokolt piaci monopóliumokat nyomás alá helyezi a kulturális képesítések szuprapiaci. Újra azt láthatjuk, hogy az egy bizonyos szinten már lezajlott monopolizációt fenyegeti a monopolizációt lehetővé tevő eszközök kiépülő piaca. A modern hivatások változó határvonalait ennek a nagyobb folyamatnak a kontextusában kell értelmeznünk. Tehát a hivatásokkal kapcsolatban érzett jelenkori ellenérzéseink is abból következnek, ami a piaci lehetőségekért és az új hivatásrendek kialakításáért vívott verseny új szakaszában a „szent” jelképek termelésével történik.

A piac lezárása a weberi elméletben

Weber számára a monopolizáció vagy a piac lezárásának folyamata a kapitalizmus alapvető jellemzője. Ebben a kérdésben elemzése sokkal messzebbre megy, mint Marxé és Engelse, akik szerint a kapitalista monopólium növekedése mindössze a ciklikus válságok mellékhatása. Weber a teljes gazdaságot átható erőként írja le a monopolizációt és

a demonopolizációt, olyan erőként, amely kihat a bérmunkára, a tőkére, a pénzügyekre és a földbirtokra is. Minden esetben emberi cselekvőkről van szó, akik csoportba szerveződnek, formális szabályrendszerrel vezetnek be, és politikai érdekérvényesítő képességet szereznek mint „jogi közösség” (Weber 1992: 39). Ez ugyanúgy hangzik, mint egy hivatás definíciója; de lehetne akár egy középkori kézműves céhé vagy üzleti kartellé is. Weber arra is rámutat, hogy ez a földbirtok és a feudális rend (Stand), a földbirtokos arisztokrácia eredete. A rendek és általánosabb értelemben az osztályok kialakulása egyazon monopolizációs folyamat része.

Ez a folyamat önmagában dinamikus, a harc mozgatja. Sőt a saját sikere ássa alá. A csoportok folyamatosan helyezkednek a siker érdekében. De sikerük erőforrások új sorát hozza létre, melyek maguk is csereeszközökké és további harcok tárgyává válnak. Weber saját példája szerint: egy törzsi társadalom, például a Római Birodalom határain kívül élő ősi germán törzs nem feltétlenül rendelkezik földmagántulajdonnal. Ahogy az erősebb nemzetségek kisajátítják a földet, a föld monopolizálódik. Létrejön egy földbirtokos osztály. De a kisajátítás nem egyszerűen elzár bizonyos lehetőségeket (csak egyes személyek rendelkezhetnek földdel), hanem újakat is teremt (a földbirtok a piacon eladható tétellé válik).

Ez a folyamat már számos alkalommal megismétlődött. A középkori európai arisztokrácia akkor alakult ki, amikor egy zárt, örökletes rend nemcsak a földbirtokot, hanem a páncélos lovagként végzett katonai szolgálatot is monopolizálta. (Tehát úgy is felfoghatjuk ezt a katonai arisztokráciát, mint az egyik legelső csoportot, mely valódi hivatásos monopóliumot szerzett egy foglalkozás gyakorlására.) Amikor királyok megkísérelték felépíteni saját patrimonialis-bürokratikus hierarchiáikat, az arisztokrácia olykor (bár csak részleges sikerrel) megkísérelte monopolizálni a magasabb adminisztratív pozíciókat is, mint ahogy rendszerint monopolizálta a tisztii kinevezéseket a nagyobb, gyalogságból és tüzérségből álló hadseregek megteremtésének idején. De idővel még ezen monopolizáló tendenciák sikere is hozzájárult a monopolisták pozíciójának aláásásához. A késő középkori Európa egyes területein a születési arisztokrácia tagjaira korlátozták az állami hivatalok viselését, ami lehetővé tette a hivatalok tulajdonként való értelmezését, következésképp a pénzforrásokat kereső királyok piacra bocsáthatták ezeket a hivatalokat, és annak adhatták el, aki a legtöbbet ajánlotta értük. Hasonló folyamat motiválta a földbirtok-monopóliummal rendelkező arisztokratákat, hogy megkíséreljék értékesíteni földjüket egy olyan piacon, amely kívülállók előtt is nyitva állt, amennyiben azok elégséges pénzzel rendelkeztek (Weber 1968 [1922]: 343, 638).

Tehát egyes folyamatok monopóliumokat hoznak létre, bevonnak egyes tárgyakat a magántulajdon világába, és a tulajdonjog további kiterjesztésével újra feloldják őket a pénzügyi piacon. Weber elképzelése egybevág Schumpeterével, aki a monopolizációs folyamat mindkét oldalát hangsúlyozza. Hiszen a vállalkozó csupán azáltal kerül monopolhelyzetbe, hogy ő a legelső (Schumpeter 1980 [1911], 1942). Bizonyos mértékű monopólium védelme nélkül a vállalkozások semmiféle innovációt nem engedhetnének meg maguknak, így a monopóliumok hozzátartoznak a gazdaság dinamikájához. Ugyanennek az érmének a másik oldala az a tétel, mely szerint a monopóliumok hosszú távon ideiglenesek. Végző soron egy vállalkozás, amely nem tör előre, szükségszerűen lemarad. Nem állhat egy helyben, mert alulmarad a más szervezetekkel folytatott versenyben, még a gazdaság egészen más szektoraihoz tartozókkal szemben is, mert a tőkéért (hitelért)

folytatott, mindent átható verseny az összes gazdasági szektort egybeköti. Weber egyetért mind a monopólium egyetemes jelenlétével (Schumpeter innovációs szakaszában), mind átmenetiségével (ahogy a pénzért folytatott harc és az abból következő árnyomás a gazdaság minden területén arra kényszeríti a már nem növekvő monopolistákat, hogy eladják a tulajdonukat).

Weber azt állítja, hogy a modern kapitalizmus *monopolizációk sorozatán* át fejlődik: az első elem a fináncióke monopolizációja a vállalkozók által, akik előleget biztosítanak a munkához; azután a piaci információ, tehát az értékesítési lehetőségek monopolizációja; ezt követi a termelés minden anyagi eszközének monopolizációja, mely elidegeníti a munkásságot az eszközeitől, valamint megszünteti a földesurak és egyéb kívülállók irányítását a munkavégzés helye fölött (Weber 1987 [1922]: 144–150). Végül elérkezik a cégvezető, sőt a tulajdonos elidegenítése, aki tulajdonképpen „a hitelezők (a bankok) bizalmi embe-révé” válik (Weber 1987: 164). Weber egy nagyobb monopolizációs folyamatba foglalja Marx tételeit a munkások elidegenítéséről, amely már nemcsak a munkások ellen, hanem a feudális urak ellen is irányul, és végül a tulajdonosokat is elidegeníti – csakhogy Weber dialektikájában nem a szocializmus győzedelmeskedik, hanem a hitelpiac.

A monopolizáció le-fel hullámozó folyamatának különböző szakaszai akár egyszerre is végbemehetnek különböző területeken. A monopolisztikus középkori céheket és örökletes földbirtokos rendeket saját egyéni tagjaik iktatták ki annak révén, hogy sikeresen sajátították ki és bocsátották piaci áruba saját részesedésüket, miközben új foglalkozási és kereskedelmi monopóliumok jöttek létre. Miután monopolizálták a termelés eszközeit az egyes ágazatokban, a kapitalista vállalkozások a tőzsde és a bankok szeszélye szerint eladható és rekombinálható entitásokká alakultak. Ez schumpeteri innováció, és a kartellizálás vagy a monopolista üzletpolitika egyéb útjait követve a monopóliumok növekedésével járt együtt.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a „monopólium” vagy a „monopolizáció” kifejezésünk igen félrevezető konnotációkat hordoz. Még ha el is tekintünk a marxista kommentátorok azon gyakorlatától, mely a „monopolcapitalizmus” (vagy a kettős munkaerőpiac-elmélet kontextusában a „monopolszektor”) kifejezést használja, amikor valójában „oligopóliumról” beszél, a „monopólium” szó akkor is kevesebb dinamikát és feszültséget sejtet, mint amiről valójában szó van. Pontosabban szólva, piaci lehetőségek kisajátításáról beszélünk, bár a kisajátítás eszközei maguk is elérhetővé, adható-vehetővé válhatnak egy fölérendelt piacon. A szerzetessé avató iratok adásvétele a középkori Kínában (Collins 1986: 72–73) vagy az azokhoz hasonlatos kormányzati hivatalok adásvétele a kora újkori Európában egyszerre jelentették a nyílt foglalkozási rekrutáció bevett útjainak „korrupcióját”, és ugyanakkor megnyitottak egy pénzügyi spekulációt és befektetést lehetővé tevő piacot. Ennek modern analógiája a foglalkozások egyre inkább szakmai képesítésekre támaszkodó világa, amely feltördeli a munkaerőpiacot és bizonyos lehetőségeket a speciális képesítésekkel rendelkezők csoportjának sajátít ki („monopolizál”); ugyanakkor piachoz hasonló jelenségeket hív életre a képesítések terén, mint például a „képesítések inflációját”, amely az elmúlt évtizedekben felhígította az értéküket (Collins 1979).

A piacgazdaság még ebben a helyzetben is létezik, de törvényei nem a kereslet és kínálat árkiegyensúlyozásra törekvő, megszokott mozgásaiból állnak. Fő dinamikájuk talán a monopolizáció fel-le ingadozása a különböző szektorokban. Weber úgy körvonalazza

ezt a folyamatot, hogy a hatalom és a képzettség minden szintjén álló munkára érvényes legyen, a vezetői és „hivatásos” munkát is beleértve (az utóbbi mindössze egy modern kifejezés az engedélyezett monopóliumok egyik sikeres típusára, melyet a technokrata ideológia legitimált). Schumpeter a termelő szervezetek monopóliumaira koncentrál, amelyek rendszeresen bukkannak fel és oldódnak fel a gazdaságban. Ezek együtt adják a kisajátítás általános folyamatát, ami a gazdaság minden aspektusára érvényes.

A piacok világtörténete

Láthatjuk, hogy Weber monopolizációfogalma túlnyúlik a kapitalizmus hagyományos definíciójának határain, hiszen hozzátartoznak a középkori céhek, a megvásárolható hivatalok és még a feudális arisztokrácia kialakulása is. Ez is arra mutat, hogy a szokásos modern definíciójuknál tágabb értelemben kell használnunk a „piac” vagy akár a „kapitalizmus” fogalmát. Kezdünk hozzászokni a gondolathoz, hogy a szocialista államok mégiscsak kapitalista egységekként működnek a kapitalista világrendben, csakúgy, mint az állami tulajdonban lévő vállalkozások az egyes gazdaságokon belül (Wallerstein 1974). A testületi vagy politikai tulajdonlás nem szab gátat a versenypiaci rendszerek dinamikájában való részvételnek. A kapitalizmus történeti határát még korábbra tehetjük a történelemben.

Középkori kapitalizmus

Máshol már megfogalmaztam a feltételezést, miszerint a kapitalizmus kezdete Európában az érett középkorra tehető (1050–1350-es évek) a keresztény apátságok testületi kapitalizmusának formájában (Collins 1986: 45–76). Érvelésem úgy folytatódik, hogy az intézményes formák hasonló „weberi forradalma” ment végbe a középkori Kínában (i. sz. 400–1000) a buddhista kolostorok vállalkozói kapitalizmusa révén. A társas vállalkozások egyházi kapitalizmusa még a patrimonialis/feudális társadalom piacellenes struktúráján belül is képes volt megteremtteni egy piaci rendszert, mely később (különbéféle viszontagságok után) más szektorokban is elterjedt, és végül elpusztította magát az egyházi gazdaságot.

Meglepőnek tűnhet, hogy amit eddig mindig prekapitalista társadalomnak tekintettük, rendelkezhet saját piaci dinamikával. De a fejlődési „szakaszokat” feltételező elméleteknek mindig problémát jelentett a kérdés, hogy miként jöttek létre az új kapitalista rendszer csírái egy nem kapitalista struktúrán belül. A marxizmus klasszikus feltételezése a burzsoá osztályok növekedését a feudalizmuson belül valamiféle idegen testként értelmezi, amely végül megfojtja a gazdatestet és átveszi felette az irányítást. A kifinomultabb marxista elméletek meghaladják ezt a kifejezetten *ad hoc* modellt, és azt feltételezik, hogy a feudalizmusnak megvan a saját gazdasági dinamikája (Anderson 1974). Ebben a modellben a feudális urak és a parasztek közötti bérleményharc mindkettőt a termelés növelésére és új földek megművelésére serkenti. Így tágult egyre a középkori gazdaság, míg saját belső ellentmondásai általános krízisbe nem sodorták. Az árak, a nyereségek, az infláció és a munkások életminősége mind mozognak a tágulás és szűkülés ezen „feudális”

dinamikájában, felvetve a kérdést: helyes-e ezt „feudalizmusnak” nevezni, ahelyett, hogy inkább a „kapitalizmus” egy másik formájának hívnánk?

Csereelmélet, kulturális tőke és rokonság

Helyénvalóbb megközelítés, ha felismerjük, hogy a különféle piaci folyamatok a történelem során mindenhol jelen vannak. Ami változik, az a piac formája és a csereüzletek – illetve a monopolizáció – tárgya. A csereelmélet, bár a szociálpszichológia elsősorban napjaink kisléptékű interakcióinak értelmezésére használja, általánosságban azt feltételezi, hogy minden interakciót a jutalmak és költségek cseréje – röviden, egy személyközi piac – határoz meg (Blau 1964; Lindenberg 1985). Többfajta, tisztán társadalmi piacról születtek elméletek: asszortatív párválasztás a házassági piacon (Waller 1937; Walster és Walster 1978); „barátságpiacok”, melyek közös személyes és kulturális jegyek alapján szervezik rendekbe az embereket (Collins 1975: 80–81, 111–152). Ehhez kapcsolódik a társadalmi osztályok újratermelődése a kulturális tőke körforgásán keresztül (Bourdieu és Passeron 1977 [1970]; Bourdieu 1984 [1979]), valamint a szakképesítések inflációja (Collins 1979, 1981). A csereelmélet mindezen felül, a legáltalánosabb értelmében, azt állítja, hogy a piaci jelenségek minden egyes társadalomban, még a legprimitívebbekben is, jelen vannak.

Ezért különbséget kell tennünk bizonyos fogalmak között. Az imént említett jelenségek – házassági és barátságpiacok, kulturális tőke, szakképesítések – csak olyan társadalmakban érvényesek, melyekben az egyének szabadon tárgyalnak a házassági és személyes kapcsolatok létrehozásáról, és amelyekben léteznek a szakosodott kulturális csereeszközöket és zálogtárgyakat termelő intézmények. Hogyan is érvényesülhetne mindez a törzsi társadalmakban, ahol nem léteznek szakosodott csereeszközök, és az interperszonális hálózat működését a rokonsági és egyéb ritualizált kapcsolatok írják elő? A csereelmélet egyik legkorábbi formáját mégis pontosan ilyen társadalmak leírására alkották meg: ez Mauss ajándékcseré-elmélete, melynek nyomán Lévi-Strauss dolgozta ki a törzsi rokonság strukturális elméletét (Mauss 1967 [1925]; Lévi-Strauss 1969 [1949]). Itt olyan cserekről van szó, melyekről *nem* a nyílt piacon folyik az alku; Lévi-Strauss elemzésének középpontjában a rokonsági szabályrendszerek állnak, melyek megszabják, kinek kivel kell házasodnia, hogy fenntartsák az asszonyok cseréjét, amely a generációk során újra és újra egybeköti a családokat.

Ebből két dolgot tudhatunk meg. Először azt, hogy a csereüzletek, miként a belőlük következő előnyök és hátrányok, egy „gazdasági” dinamika szükségszerű elemei. Azon emberek választéka, akikkel egy cselekvő csereüzletbe léphet – azaz a piac mérete vagy nyíltsága –, változó, és csak másodlagos tényező. Amikor a piacok „teljesen nyíltak”, és mindenkinek lehetősége nyílik mindenki mással alkuba bocsátkozni, az az egyik fajta gazdasági struktúra. A spektrum másik végén találjuk a lévi-straussi struktúrákat, amelyek pontosan megszabják, kinek kivel kell csereüzletet kötni. A kontinuum mindkét végpontja ideáltípus. A valóságban a teljesen nyílt piacot – változó mértékben – korlátozza a monopolizáció (ahogy egyéb tényezők is, például a cserepartnerek helyi elérhetősége), és a tiszta házassági szabályok lévi-straussi világát mindig felbolygatják az egyéni

preferenciák és szabályszerűségek vagy a helyi véletlenek (például amikor egy családban, melynek a fiát az anya fivérének a lányához kellene házasítani, nem születik fiú).

Másodszor azt tudhatjuk meg, hogy minden cserestruktúrának megvan a maga dinamikája. Láthattuk a különböző folyamatokat, amelyeken keresztül a nyílt struktúrák a monopolizáció felé haladnak, majd újra a demonopolizáció és egy felsőbb szinten történő piacosodás felé. A kereslet és kínálat ármeghatározó folyamatai jól ismertek, míg az infláció, a növekedés, a krízis és a hanyatlás folyamatait kevésbé értjük tisztán. Feltételezhetnénk, hogy ezek csak a spektrum „nyitott” végének közelében értelmezhetőek (bár a tény, hogy a monopolizáció maga is része a piac dinamikájának, el kellene, hogy bizonytalanítson minket). De Lévi-Strauss rámutat, hogy másfajta, a spektrum másik ideáltipikus végpontján található strukturális rendszerek, ahol minden kapcsolat előírt és zárt, szintén rendelkeznek saját történelmi dinamikával. Egy részük (a „rövid ciklusú” rokonsági cserék) ugyanazt a rokonsági struktúrát termelik újra meg újra. Más házassági szabályok (amelyeket „szövetkezési stratégiáknak” is nevezhetünk) inkább kockázatos családi befektetésekre hasonlítanak („hosszú ciklus”), és azzal járnak, hogy idővel egyes családok „gazdagok” lesznek a rokoni kapcsolatokban, míg mások „rokonszegényé” válnak. Lévi-Strauss feltételezése szerint ennek a konkrét útnak az a végpontja, hogy a domináns családok arisztokráciának rendezkednek be, megteremtik az államot, és teljesen elhagyják a szabályok által korlátozott törzsi rokonságpiacot (Lévi-Strauss 1969 [1949], 1984).

Ezt Lévi-Strauss tétovázás nélkül egyfajta „rokonsági kapitalizmusként” írja le, melyhez hozzátartozik a „rokonsági forradalomhoz” vezető önátalakító válság. Így egy zárt, piacellenes cserestruktúra statikus szabályai is elvezethetnek a hosszú távú dinamikák kialakulásához, és akár meg is dönthetik saját rendszerüket. Hasonló módon Mauss is úgy véli, az ajándékcseré-rendszernek létezik legalább egy formája, amely dinamikus, és gazdasági növekedéshez vezet (Mauss 1967 [1925]). Ez a potlacs, amellyel a nyersanyagokban gazdag területeken élő törzseknel találkozhatunk. Mauss rámutat, hogy a lázas verseny és az anyagi javak elpusztítása erős indíték a termelésre, és a kvakiutl törzset és a többi, potlacs gazdaságot gyakorló északnyugat-amerikai törzset a kompetitív kapitalistákhoz hasonítja.

Még nem alkottuk meg a piacok teljesen általános elméletét. Egyértelmű, hogy a konvencionális közgazdaságtan, mind neoklasszicista, mind marxista formájában, a jelenségek teljes tárházának csak egy korlátozott szegmensével foglalkozik. Az is nyilvánvaló, hogy a cserehelyzetek nyitottabb és zártabb formái közötti különbség nem csupán egy definíciós keret, amelyen belül elhelyezhetjük a „kapitalizmus” – vagy minek is nevezzük – különböző formáit. Nem maradhatunk meg a taxonómiánál, mert a csererendszerek dinamikája közvetlenül kapcsolódik a folyamatokhoz, amelyek a „nyitott” és „zárt” közötti spektrumon mozognak. A „monopolizációnak” és „demonopolizációnak” nevezett folyamatokat létrehozó erők saját maguk adják a piac- vagy csereelmélet esszenciáját.

A foglalkozások lezárása

A zárt foglalkozási csoportok különböző formában jelentek meg a törzstől egészen az ipari kapitalistáig (és akár szocialistáig) terjedő társadalmakban. Ez talán nem meglepő

az iménti áttekintés fényében, amely úgy találta, hogy különféle piaci struktúrák szinte mindenhol léteznek: *rokonsági piacok* a törzsi társadalmakban; *társasági vallásos kapitalizmus* a feudális társadalmakban; valamint a *modern piacgazdaságokban*. Feltételezhetjük, hogy ezeknek hatása továbbgyűrűzött, és elősegítette olyan kapcsolati hálózatok kiépülését, amelyeket a csere más formáira is fel lehetett használni. Még a legprimitívebb társadalmak is kereskedtek anyagi javakkal, olykor nagyon nagy távolságokon keresztül. Ezenfelül léteznek a társadalmi csere rendszerei, melyeknek a *szakképesítés*, sőt még a tágabban értelmezett *kulturális tőke* is csak egy eleme. Sok különféle piaci struktúra létezett, mindegyik a maga monopolizációs folyamatával. Ezért nem meglepő, hogy gyakorlatilag minden társadalomban megjelennek a foglalkozások lezárásának különféle módozatai.

A törzsi társadalmak rendszerint zártan tartják az ezoterikus tevékenységeket. A vas megmunkálását például gyakorta titkos társaságok végezték. A legelső szakosodott foglalkozás valószínűleg a sámáné volt, mely egyszerre volt titkos és erősen ritualizált, és általában mester-tanítvány kapcsolatra épült. Ebből alakultak ki később az orvoslás és a papi mesterség gyakorlatának zárt testületei. Ennek a titkos társasági struktúrájának egyes jellegzetességeit sokkal későbbi korszakokban is megtalálhatjuk, a Shakespeare által „mesterség” értelemben használt „misztérium” kifejezésben is ez maradt fenn. A kőművesek vallásos páholyokba szerveződtek, ezt a struktúrát szociális és politikai célokra az 1700-as években megjelenő szabadkőműves társaságok használták fel (Roberts 1972). Meg kell említenünk, hogy egyes törzsekben voltak olyan titkos társaságok, melyek nem egy-egy hivatáshoz kapcsolódtak: a „férfiak háza” struktúrával rendelkező törzsek általában rituális titoktartást gyakoroltak, akkor is, ha csak a nőkre és gyermekekre vonatkozott ez a lezárás; ugyanakkor a vallásos szertartásokat gyakorta egy zárt csoport végezte el. Más szóval, a lezárás struktúrája tágabb a foglalkozások lezárásánál, és így annak a keretei már alkalmazásra készen álltak, amikor megjelentek a szakosodott foglalkozások. Másfelől a foglalkozások lezárása strukturálisan kapcsolódik a nagyobb közösség rendi szerveződéséhez, melyet gyakran megerősít vagy akár megteremt.

Egyes agrárjellegű államok társadalmában a bonyolult munkamegosztás következményeképpen kézműves céhek alakultak ki. Mivel a termelés kis léptékben zajlott, ezek egyszerre voltak az üzletre és a munkára vonatkozó monopóliumok – mint például a középkori Európában. De nem minden agrártársadalomban voltak zárt céhek. Látványosan hiányoztak az ókori Görögországban és Rómában, főként azért, mert ott a kézműves foglalkozásokat rendszerint rabszolgák végezték. Másfelől Indiában a kasztok és alkasztok rendszere a foglalkozások lezárásának szélsőséges változatát alakította ki. Strukturális szempontból egy kaszt ugyanaz, mint egy céh (egy-egy korszakban ilyen is létezett a kora középkori Indiában), melyet áthatnak a tágabb társadalomra vonatkozó endogám házassági szabályok (Thapar 1966: 109–113). Azaz India egésze örökletes foglalkozások rendszerébe szerveződött. A középkori keresztény világ céhei szintén nagyrészt örökletesek voltak, hiszen az apa a foglalkozást ugyanúgy a fiára örökíthette, mint egy vagyontárgyat. De nem volt szabály az ellen, hogy valaki beházasodjon egy foglalkozásba, míg Indiában ennek a szabálynak a jelenléte alakította a céheket kasztokká. A foglalkozások lezárásának ez a szélsőséges formája akkor jön létre, amikor a monopolizáló foglalkozási csoportot endogám családstruktúrák erősítik meg. Az egész pedig az legitimálta és tartotta fenn, hogy az uralkodó vallási gyakorlat, és így a társadalom rendi felépítésének részévé vált.

Milyen feltételek segítik elő a foglalkozások különböző fokú lezárását? Egy tényező mindjárt láthatóvá válik, amint figyelmünket a lezárást mérséklő vagy lehetetlenné tevő feltételek felé fordítjuk. A törzsi társadalmakban a fémmunkások általában ezoterikus enklávék tagjai voltak, melyeket a titkos társaságok szertartásai védtek; de a késő középkori Európa bányászatában ez a fajta struktúra már nagyrészt megszűnt. Úgy vélem, a különbség abban áll, hogy a kis léptékű vagy egyéni kézműves munkát felváltotta egy nagyobb munkaszervezet – egy hierarchikus struktúrában működő vállalkozás, egy fizetett munkásokat felügyelő birtokos-tulajdonos főnök. A demonopolizációt elősegíti, amikor az egyéni termelőt a termelés egy kollektív szervezete elválasztja a piactól.

Ennek a folyamatnak érdekes elméleti következményei vannak, ha figyelembe vesszük Williamson alaptételét, amely szerint a termelés piacok vagy hierarchiák szerint szerveződhet (Williamson 1975). Williamson feltételezi, hogy a tevékenységek akkor kerülnek ki a piacról és rendeződnek állandó hierarchiába, amikor a bizonytalanság miatt megnő a tranzakciós költség, de maga a tevékenység iránti igény ismétlődően jelentkezik. Így a tevékenység egy állandó hatóság hatáskörébe kerül, ahelyett, hogy minden egyes alkalommal új alkut kelljen róla kötni. Noha az ideáltipikus hivatásokban (jog, orvoslás) magas a bizonytalanság, ennek ellenére mégis elsősorban a piacon szerveződnek, és ellenállnak annak, hogy hierarchiába rendezzék őket. Így a hivatások ellentmondhatnak Williamson tételeinek. Meglehet, hogy a szolgáltatásaik iránti igény időszakos, s ennek csökkentenie kellene a hierarchiába vonásukra irányuló tendenciát, de valójában nagyon gyakoriak a köztes mintázatok, amelyekben egyes hivatásos tevékenységek hierarchiába rendeződnek (például az állam által vagy az üzleti bürokráciában alkalmazott ügyvédek), de a foglalkozás továbbra is megtartja közösségi struktúráját és jellegzetes rendi megbecsültségét.

Ezért felmerül a kérdés: mikor demonopolizáló hatásúak a hierarchiák és mikor egyeztethetők össze egyes tevékenységek hivatásos monopolizációjával? A válaszhoz meg kell látnunk a harcot, amelynek során egyes foglalkozási csoportok egymás irányítására törekednek. Az erősebb csoport az, amely képes fenntartani egy monopolizáló struktúrát saját tagjai számára, miközben kontrollálja más foglalkozások munkáját és szolgáltatásait, azáltal, hogy monopolizálatlan, a piaci nyomásnak kitett helyzetben tartja őket. A két folyamat egyszerre is lejátszódhat. A demonopolizáció a szerveződés egyes (általában alacsonyabb) szintjein együtt járhat a csoport zárásának megújult jelentőségével más (általában középső vagy magasabb) szinteken. Amikor a kézműves munkások elvesztették előjogaikat a bürokratikus munkaszerveződésben, ezzel párhuzamosan megnövekedett a „személyzeti” specialisták szerepe az adminisztratív szektorban, amely gyakran képes volt az engedélyekkel és szakképesítésekkel bírók számára monopolizálni az állásokat.

Különösen egyértelmű ez a katonai hivatásnál. A története arra emlékeztet, hogy nincsen egyirányú fejlődési út, amely a professzionalizáció/lezárás felé tart vagy éppen attól távolodik: a feltételek egyedi együttállásai különböző időszakokban más-más irányba tolták el a mintát. A katonaság a feudális lovagok idejében volt a legszigorúbban zárt hivatás; a fegyverhasználat hivatásának monopóliuma összekapcsolódott az arisztokrácia rendként elfoglalt, örökletes és törvényileg jóváhagyott helyzetével. (Ez a kasztrendszer irányába mozdította el őket, de szigorú házassági endogámia hiányában nem érte el azt az állapotot.) Ugyanakkor a tömeges falanxban harcoló ókori mediterrán hadseregek nem termeltek ki egy zárt hivatásos csoportot; a modern tömeghadseregek pedig újra leépítették

a katonai hivatás exkluzivitását (és rendi megbecsültségét). Egyes elemei ugyanakkor továbbélnek a modern tiszti karban is: a parancsadók (tiszti állomány) és a parancsteljesítők (közkatonák) kasztszerűen válnak el egymástól, és a felsőbb csoport megőrizzé valamit a lovagi hagyomány szertartásosságából és zárt jellegéből. De itt „hivatásról” csak a hierarchia előjogokkal rendelkező részében beszélhetünk, elsősorban azon tevékenységeik miatt, melyek a deprofesszionizált beosztottak tömege fölött betöltött rangjukat dramatizálják.

Úgy tűnik, a katonai hivatásban sem a technikai készségek mértéke, sem a készségek társadalmi elterjedtsége nem befolyásolta a lezárás mértékét. A modern hadseregben a technikai szakemberek általában a rituális felosztás alsó részén helyezkednek el, a közkatonák között. A görög falanxokban is, úgy tűnik, nagyon széles körben oszlottak el a katonaság haditechnikai készségei. A professzionizáció nem ezen dőlt el, hanem úgy tűnik, azon, hogy az adott társadalomban mennyire kevés volt a fontos katonai pozíció, és rendelkezésre álltak-e az eszközök, amelyek a különleges elit ethoszát megteremthették az ilyen pozíciókat betöltő személyek körül. A magas hivatásos státusznak tehát feltétele lehet, hogy viszonylag kevés ilyen ember legyen egy társadalomban; rendkívülinek kell lenniük, attól teljesen függetlenül, hogy mennyire értékesek a szolgálataik. Az átlagos görög polgár-katonák vagy a római legionáriusok túl nagy csoportot alkottak ahhoz, hogy magas státuszú hivatássá válhassanak. Így a rétegződés a professzionizáció egyik okának tűnik.

A foglalkozás rendi megbecsültsége

A viszonylag kis méret és a már meglévő előjogok olyan feltételeknek tűnnek, amelyek lehetővé teszik egy monopolisztikus elit foglalkozási csoport kialakulását. Még egy elem hozzáadása szükséges, hogy egy ilyen csoport „hivatás” legyen. A hivatások nem egyszerűen foglalkozások, melyek lezárták a piacot a versenytársak előtt, hanem foglalkozásukhoz kapcsolódó rendi megbecsültséggel is rendelkeznek. Úgy is fogalmazhatunk, ideológiai burokkal veszik körbe munkájukat. Nem egyszerűen dolgoznak, hanem „el-hivatottak”. Munkájukat önzetlenségből, dicsőségből, erkölcsi, spirituális vagy esztétikus elkötelezettségből, magasztos indítékkal, és nem a prózai anyagi nyereségért végzik.

Ezenfelül az a tény, hogy a magas megbecsültségű hivatásokhoz ugyanakkor magas fizetés és hatalom is társul, arra enged következtetni, hogy a munka idealizációja hozzáad valamit az egyéb díjazáshoz, nem pedig helyettesíti azt vagy kárpótlásul szolgál helyette. A foglalkozás magas rendi megbecsültsége kulcsfontosságú tényező a leginkább idealizált és feltételezhetően legönzetlenebb hivatások magas fizetésének biztosításában. Rendi megbecsültségük „státuszukhoz illő” bérezést követel, hogy fenntarthassák a megfelelő életszínvonalat (ahogyan Weber azt általános érvényűen megfogalmazta a rendekre nézve – 1968 [1922]: 932). Ezzel ellentétben az alacsony rendi megbecsültséggel rendelkező foglalkozások kapcsán az a vélemény uralkodik, hogy alacsony béreket érdemelnek. Ez az egyik tényező, mely megszabja a női dolgozóknak fizetett alacsony bért, elsősorban azokban a foglalkozásokban, amelyeket, mint a titkárnőket, rendszerint kizárólagosan női enklávék végeznek.

A rendi megbecsültséget meghatározó feltételek idézik elő a strukturális különbséget a szakszervezetek (főként a teljes iparágra kiterjedő, nem csak egy mesterségre vonatkozó szervezetek) és a hivatások között, bár mindkettő a piac lezárásának hasonló formáját gyakorolja. A rendi státusz is lehet pozitív vagy negatív. A hindu kasztok a nagyon magas és pozitív státuszúaktól (papság, katonaság) a nagyon alacsony helyzetűekig (a „piszkos munkát” végző érinthetetlenek) rangsorolt foglalkozások. (Az utóbbi a Durkheim és Mauss által negatív manának nevezett jelenség kitűnő példája.) „Hivatások” alatt a piac lezárásának és a foglalkozáshoz kapcsolódó magas rendi megbecsültségnek a kombinációját értjük. A lezárás és a rendi megbecsültség feltehetően egymás megszerzésének eszközei, bár elég példát láttunk mindkettőnek a másiktól független létezésére, hogy megértsük, kölcsönhatásuk nem lehet az egyetlen meghatározó tényező. Számos esetben (bürokratikus kontroll alatt álló papok vagy katonatisztek esetében) ott is megmarad a magas rendi megbecsültség, ahol az egyenrangú felek által gyakorolt lezárást korlátozza a hierarchia.

Ez az a pont, ahol az oktatás döntő szerepet játszott a professzionalizációban. Az oktatás legtöbb értelmezése (a konfliktuselmélet oldaláról, ha nem is a technokrata elméletek felől) elsősorban a foglalkozások lezárásának megvalósítását látta benne. Bourdieu és Passeron kulturálistóke-elmélete, és más elméletek is, amelyek a felsőbb osztályok előnyére mutatnak rá a foglalkozásokba történő belépéshez szükséges hosszadalmas oktatási folyamat túlélésében, hangsúlyozzák, hogy az oktatás pusztán a monopolizáció kézenfekvő eszköze (Bourdieu és Passeron 1977 [1970]). (Egyesek azt is megjegyezték, hogy az oktatás ügyesen elfedi saját monopolizáló tendenciáit azáltal, hogy az esélyegyenlőség meritokratikus vagy technokrata elveit hirdető ideológiával legitimálja működését.) Most a másik tényezőt szeretném kiemelni: az oktatás szerepét a rendi megbecsültség megteremtésében.

Korábban megfogalmaztam a feltételezést, miszerint az ideáltipikus hivatások azok, melyek magas hivatásrendi megbecsültséggel rendelkeznek. (A félhivatások vagy feltörekvő hivatások pedig azok, amelyek nem elsősorban a lezárásban maradnak el tőlük, hanem a rendi megbecsültség ilyen magas szintjének elérésében.) Hogyan képesek megteremteni ezt a megbecsültséget? A foglalkozások egy részénél (ügvédek, katonatisztek) ez a hatalom gyakorlásából fakad, mivel a parancsok adása gyakran vezet önidealizációhoz (Collins 1975: 67–79). De nem lehet ez a teljes válasz, hiszen a bürokratikus hierarchiák parancsnokai általában nem szereznek ilyen szintű testületi rendi identitást. Egy másik tényező, hogy a hivatások a szertartás szakértői. Ez egyértelműen igaz a papokra, a legelső hivatás (a sámánság) örököseire. Más magasan megbecsült hivatásoknak – orvoslás, jog, tudomány – szintén van rituális jellegük, mivel e hivatásokat űzők meglehetősen bizonytalan feltételek között dolgoznak, néha erősen kiszolgáltatott és akár bizalmatlan ügyfelekkel. Mindez elősegíti a szertartásos eljárásrend kialakulását, a gyakorlóknak a beavatatlannak előtt eljátszott hatásvadász ceremóniáját.

A modern „felsőbb hivatások” általában az oktatásra és a képzésre teszik fel rendi megbecsültségüket. Érdekes módon a feltörekvő szakmák is megpróbálják ezt az utat követni, de kevesebb sikerrel; hiába emelkedett egyre magasabbra a nagy amerikai vállalatok üzleti menedzseri állásaihoz szükséges szakképzés szintje (most az MBA fokozatig, de a piaci telítettség hatására akár az üzleti adminisztráció PhD is szükségessé válhat),

mégsem osztoznak az egyházi személyeket, az orvosokat vagy a tudósokat (vagy akár a hagyományos katonai akadémiákat megjáró katonatiszteket) övező szimbolikus dicsőségben. Mi tehát az oktatás természete ezekben a magasan megbecsült enklávékban?

Úgy gondolom, elvethetjük a feltételezést, hogy az elitoktatás különösen sok technikai tudást adna át. Például az orvospkézés, bármilyen sok technikai készséget használ is a modern orvosi hivatás, alapvetően mégsem a technikai tudásra épül (ráadásul a huszadik század előtt nem is álltak rendelkezésére ilyen készségek). Ezt azért tudjuk, mert a valódi technikai készségeket a gyakorlat során sajátítják el; az orvosi képzés tartalma nagyrészt olyan tudományos háttéranyag, amelynek kevés köze van a valódi teljesítményhez; az orvosi egyetemen szerzett jegyek kis jelentőséggel bírnak a hivatásos siker szempontjából (Collins 1979: 201–202). Hasonló módon a hittudományok elvégzése által nyert megbecsültséget (azokban a társadalmakban, ahol ez magas státuszt jelentett) sem a teológiából következő technikai szaktudás hozta létre. A helyes értelmezés tehát szükségszerűen az, hogy ez az oktatás a szertartásszakértők oktatása; az elitoktatás természete, hogy maga is egyfajta szertartás.

Oktatás mint szertartás

Bizonyos formai értelemben minden oktatás szertartás. Egy szertartás velejárója egy csoport összegyűjtése, figyelmük közös tárgyra összpontosítása; egy kollektív hangulat felfokozása; ezek következtében a szertartás tartalma szimbolikus jelleget ölt, morális felhanggal telített jelkép lesz, mely a csoporthoz tartozást jelöli (Durkheim 2006 [1912]; Collins 1975: 153–155). A szertartásokban való részvétel nemcsak közös identitást teremt, hanem szimbolikus tárgyi jelképekkel is ellátja a csoport tagjait, melyeket magukkal hordozhatnak, hogy vezessék és idealizálják saját tevékenységüket, és segítségükkel felismerjék a csoport más tagjait. Ha különbséget teszünk az explicit, formális szertartások és a „természetes” szertartások között, amelyek azonos szerkezettel, de explicit ceremóniális szándék nélkül mennek végbe, egyértelművé válik, hogy az oktatás egy „természetes szertartás”. Persze történelmileg az oktatás számos módját használták: az iskolamester felügyelete alatt kántálva tanuló diákok, az előadás, a szóbeli vita, az írott vizsga és a többi. Nem ezekre a különbségekre kívánok azonban fókuszálni (bár az oktatási rituálé különböző formáinak összehasonlítása igen érdekes volna), hanem az egyetemes szerkezetre. Majdnem mindig jelen van a diákok csoportja, összpontosított figyelmük közös tárgya, a kollektív hangulat, amely elkülönözteti a tantermi alkalmat a megszokott (a durkheimi értelemben) „profán” valóságtól, és jelen vannak a megszentelt tárgyak, amelyeket felmagasztal ez a szertartásos folyamat – általában a tanterv elemei azok, de olykor a tanár, sőt maga a diák is.

Az elitoktatás rendi megbecsültsége elsősorban az utóbbi tényezőből fakad: ez az oktatás nemcsak kivételesen „szent”, nemcsak kivételes sikerrel épít erős kapcsolatokat az oktatási szertartás résztvevői között, hanem a végzett diákot is e megszentelt világ jelképévé teszi. Ez kimondottan igaz a hittudományi képzésre, mely pappá szenteléssel zárul; hasonló szertartásokkal avatják a katonatiszteket és az orvosdoktorokat is. Az oktatás befejezését

követő, a hivatásba történő explicit szertartásos beavatás a tudósok esetében kevésbé látványos, mivel itt sokkal kevésbé fontos a fokozat formális odaítélése, ennek ellenére nagyon erős az egyén azonosulása a „megszentelt” világgal; ez arra enged következtetni, hogy nem a végső szertartásos beavatás a döntő, hanem az elitoktatás szertartásának teljes folyamata.

Hogyan lehetséges, hogy az oktatás néha kiváltja ezt a hatást és néha nem? Hiszen egyértelmű, hogy az oktatás sokszor csak „üres szertartás”, nem ébreszt más közös hangozatot, csak unalmat és idegenkedést, vagy legfeljebb passzív beletörődést, ahogy ezt az állami iskolák tantermeiben, főként a kötelező középiskolai órákon láthatjuk. Az egyik különbség az, hogy ha a diákok csak testi valójukban vannak jelen, de semmi sem ösztönzi őket, hogy figyelmüket a tananyagra vagy a tanárookra összpontosítsák, akkor nem alakulhat ki a felfokozott szertartásos állapot. Ez azért történik, mert a kulturális tőke különbsége és a rendszerben elért siker objektív valószínűségének megítélése demotivál számos, forrásokban szegény diákot, ugyanakkor szupermotiválja a kiválasztott keveseket, akik arra számítanak, hogy az oktatáson keresztül kitűnő karrierhez jutnak. Az oktatási folyamatba azok tudják leghatékonyabban belevetni magukat, akik a hivatások felé törekszenek, közülük is legfőképpen azok, akiket a felhalmozott kulturális tőke hozzásegít, hogy otthonosan mozogjanak a szertartásos helyzetekben. Az oktatás ezen konkrét diákok számára a leginkább szertartásos, a durkheimi értelemben. Sőt azonosulásuk olyan erőteljes, hogy *saját magukat* azonosítják az oktatás tárgyával. Ahogy ez az erős összpontosítás „megszenteli” a tananyag tartalmát, részvételük a diákokat saját jogon is a „megszentelt” világ tagjaivá teszi.

A hivatások jelenlegi státuszproblémái

Bár az oktatás biztosította a foglalkozások professzionalizációjának szertartásos eszközeit, a késő huszadik század fejlett ipari társadalmában a hivatások ambivalens megítéléséért is az oktatás a felelős. Ebben a modern köntösben jelenik meg egy régi strukturális folyamat: a különböző monopolizációs formák azon tendenciája, hogy aláássák magukat a monopolizáció eszközei számára létrehozott szuprapiac megjelenésével.

Egyfelől, a jelenlegi társadalmakban általános a hivatások körülrajongására való hajlam. Ez részben annak tudható be, hogy attraktív karriert kínálnak, és sokan pályáznak rájuk. Ráadásul a nem hivatásos osztályok tagjai, főként a munkásosztály és az alsó középosztály szintjén, általában szertartásos tisztelettel fordulnak az orvoslás, a tudomány és a hasonló hivatások felé. Szakszerű képességeik gyakorlatát csodatételnek látják, és olyan hősies kisugárzással ruházzák fel őket, amellyel nem versenyezhetnek a modern társadalomban a hatalom valódi birtokosai, a bürokrata parancsnokok.

Az alsóbb osztályok hivatásrajongását értelmezhetjük úgy, mint az egyes osztályok környezetét alkotó szertartások következményét. Míg a hivatások tagjai a jelképeket termelő és átadó kozmopolita szektor „természetes szertartásainak” ékes példái, az alsóbb osztályok sokkal helyhez kötöttebb szociális világokban élnek. Mindennapi életük „természetes szertartásai” beszűkült körben zajlanak, a család és az ismerősök csoportján

belüli interakciók ismétlődő és javarészt zárt készletére, és így a személyekre vonatkozó jelképek tárgyiasult készletére szorítkoznak.¹ Az alacsonyabb osztályok nem struktúrák és folyamatok, hanem személyiségek keretében látják világukat, és nem absztrakt reflexió, hanem hagyománykövetés alapján ítélik meg azt. Feltételezhetnénk, hogy a tömegmédiakozmopolitizmusa megtöri ezt a lokalizmust, de nem így történik: a televízió és a tömegszórakoztatás világa csak a személyiségek tágabb világa, nem az absztrakcióké; a színészek és a rocksztárok pusztán a helyi pletyka további személyes szereplőivé válnak, de a jelentékenység olyan fokára emelve, amely „megszentelt tárggyakká” teszi őket ebben a végletesen személyes világlátásban.

A helyi szertartások által meghatározott miliókhöz tartozó egyének csak úgy tudják értelmezni a hivatások gyakorlóit, ha asszimilálják őket saját kognitív kategóriáikba. A hivatások hatalma éppen abban rejlik, hogy a hivatások gyakorlói az absztrakció területén dolgoznak, és ismerősöket és idegeneket összekötő, nagy távolságokon átívelő személytelen kozmopolita kapcsolatháló részét képezik. De ez az, amit a helyi jellegű világlátás képtelen megérteni. Számukra a hivatások, amennyiben látják őket, csupán hősies személyiségek: híres tudósok, szívátültetést végző orvosok és hasonló; a hivatások szakszerű és ezoterikus elemei pedig láthatatlanok a nagyközönség számára. Hibásan értelmezik a hivatásokhoz kapcsolódó képességeket és erőforrásokat. Mivel az absztrakciók és a kapcsolathálók nem szerepelnek a populáris világképben, a hivatások sikerét valamiféle varázslatnak, a „tudományt” pedig a rajongás felfoghatatlan tárgyának látják. Ez teljes párhuzamban áll azzal, hogy az elszigetelt törzsi vagy paraszti közösségek helyi jellegű szertartásainak miliójében élő emberek (lásd Durkheim „mechanikus szolidaritását”) babonával szemlélik a világukra kívülről ráható nagy és személytelen folyamatokat.

Tehát ironikus módon a tömegek tisztelete a hivatások iránt egy tökéletesen unprofesszionális világlátáson alapul. A helyi szertartások által meghatározott milió fejezi ki imádatát a szertartásos struktúrák egy egészen különböző világa iránt. Ugyanakkor a hivatásokba vetett „varázslatos” hit illékonyan bizonyulhat, mivel hamis feltevéseken alapszik, csodákat vár, és esetleg megbotránkozhat, ha a csodák nem mindig következnek be. A széles körű bizalmatlanság a hivatások iránt egyelőre inkább csak egy jövőbeli eshetőség. A közösség még bízik a varázslóiban (jobban bízik bennük, legalábbis az Amerikai Egyesült Államokban, mint más intézményekben, akár az üzleti világban, a kormányban vagy a munkásságban) és még nem fordult ellenük (Lipset és Schneider 1983). De van egy másik forrása is a bizalmatlanságnak, amely már teljesen kifejlődött. Ez a hivatások bizalmatlansága önmaguk iránt.

Mindenekelőtt figyeljük meg a hivatások önkritikáját. A hivatások tagjai saját maguk vetették fel a lezárás kérdését, a részrehajlást önnön köreikben, a saját önzetlen elveik kudarcát. Ráadásul jelenleg ez a kifinomult elmélkedés az önreflexió és a relativizmus felé mutat, tagadja saját kognitív tételeinek általános érvényét. Ezt a meghasonlást strukturális okok váltották ki. A hivatásos gondolkodásmódot, amint ezt láthattuk, az oktatási szertartásokban történő hosszadalmas és önkéntes elmerülés alakítja ki. A végeredmény a jelképek világával való azonosulás. Egy időben ez még naiv azonosulás volt: a hivatás

¹ Bernstein „korlátozott kódja” a munkásosztály beszédében ennek egy példája (1973 [1971]).

tagjaié volt a tudomány, az övék volt az igazság és a helyes módszer, sőt a helyes cselekvés kötelessége is. De idővel ez a naivitás elkopott. Pontosabban szólva, meghaladta önmagát. Az oktatási szertartások felfokozódtak: mivel egyre több jelentkező tolong képesítésért, a szükséges fokozat is egyre magasabb, az egyének több időt töltenek az oktatásban, és a jelképes absztrakció további szintjeit ismerik meg. A hivatásos képzés intellektuális tartalma szakosodott, relativizált és reflektív lett. A varázslók, tantermeik elzárt világában, már öntudatosan tekintenek saját bűvésztükkjeikre.

Ugyanakkor az oktatás világa is fejlődött. Ezeken a magas szinteken a tanárok (azaz „professzorok”) azzal építik saját hivatásos karrierjüket, hogy megújítják a szent jelképeket, a tananyag és a figyelem középpontjában álló szövegeket, vagy legalábbis új kommentárregetet fűznek hozzájuk. A jelképeken való reflektív töprengés az absztrakció magasabb szintjein tesz tudatossá. Ebből következik a huszadik század legfőbb intellektuális kérdésének mondható felfedezés, hogy a jelképek maguk is rekurzív és konstruált természetűek. A hivatások jelenlegi kritikája a szociológiában és társadalomtörténetben, a tudomány szociológiájában, történetében és filozófiájában tapasztalható egyidejű fejleményekhez hasonlóan, a tudományos önreflexió általános menetéből következik, amelynek a huszadik század során az egyre terjeszkedő tömeges felsőoktatás adott lendületet.

Ebből az következik, hogy a hivatások aláásása szertartásos magjuknál vette kezdetét. Ez nem azt jelenti, hogy a hivatások készen állnának megszüntetni önmagukat (bár egyes radikális szociológusok, magamat is beleértve, alkalmanként tettek erre irányuló javaslatokat). Hiszen ezeket a kritikákat a tudományos enklávéra, a hivatás önteremtésének (és az intellektuális tevékenységekre elkülönített védett anyagi források) magjára támaszkodva fogalmazták meg. Manapság a hivatások kifinomult gyakorlói olykor önkritikusan szólalnak meg, de ezt hivatásos tevékenységük részeként teszik. Csak a bizalom és a szubjektív legitimitás témájában aknázzák alá magukat, nem a fizetésüket vagy az autonóm munkafeltételeiket kérdőjelezik meg. És mivel ez a hivatásos önkritika az egyik legezoterikusabb kérdés a hivatások kultúráján belül, egyelőre biztosan rejtve marad a kívülállók előtt.

Ennek ellenére úgy tűnik, egyre növekszik a hivatások komoly krízisének lehetősége. Hogyha a hivatások legitimitásának belső önkritikája valaha összekapcsolódik az elitbe vetett bizalom tömeges megrendülésével, a „varázslók” megtagadásával, a jövőben a deprofesszionalizáció hatalmas hullámára számíthatunk. Ez a változás nem volna példa nélküli. Fentebb láthattuk, hogy a monopolizáció általános, és számos cseretípusnál megtalálható folyamatára a demonopolizáció éppen ugyanolyan általános folyamata válaszol. Még konkrétan a hivatások területén is voltak hullámok egyes történelmi korszakokban, melyek semmissé tették a hivatások az adott korban érvényes lezárását: az Amerikai Egyesült Államokban az 1800-as években végbement egy demokratizáló reakció a jogi, orvosi és hittudományi képesítések és engedélyek rendszere ellen (Collins 1979: 139–142, 148–151); az európai középkor végén teljes képesítőrendszerek delegitimálódtak és súlylyedtek intézményes krízisbe, majd ugyanez megismétlődött számos európai társadalomban az 1700-as években (Collins 1981).

Különös történelmi mintázat, hogy az egy időszakban felszabadítónak tekintett fejleményeket később elnyomónak tekintik. Az *ancien régime* bevett szimbólumait megátámadó forradalmi mozgalmak a tudományt és az értelmet istenítették, melyek később

hívásokban öltöttek új formát, majd némi strukturális lezárással védték tulajdonukat. A francia forradalom előtti „philosophe-ok” huszadik századi megfelelőinek szemében már a tudomány, az értelem és maguk a hívások az elnyomók, akiket meg kell dönteni. Ironikus módon csak az egyszerűbb néposztályokban megtestesülő hagyományos tudatosság tartja továbbra is tiszteletben ezeket az öregedő bálványokat, éppen azért, mert ők maguk nem tettek szert kozmopolita tudatosságra. Ha és amikor ez megtörténik, az az „egyenlőtlen és kombinált fejlődés” forradalma lesz az osztálykultúrákon belül. Azt még nem láthatjuk, mi következik egy hasonló hívásellenes fordulat után. Még mindig a korai szakaszában járunk, ezt sugallja a tény, hogy a demonopolizáció egyelőre a kritika szintjén marad, és még nem teremtette meg saját eljövendő mitikus megmentőjét.

Fordította Kappanyos Ilona

Hivatkozott irodalom

- Anderson, Perry (1974): *Passages from Antiquity to Feudalism*. London: New Left Books.
- Bernstein, Basil (1973 [1971]): *Class, Codes, and Control*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Blau, Peter M. (1964): *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203792643>
- Bourdieu, Pierre (1984 [1979]): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre és Jean-Claude Passeron (1977 [1970]): *Reproduction: in Education, Society, and Culture*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Collins, Randall (1975): *Conflict Sociology*. New York: Academic Press.
- Collins, Randall (1979): *The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification*. New York: Academic Press.
- Collins, Randall (1981): Crises and Declines in Credential Systems. In *Sociology since Midcentury: Essays in Theory Cumulation*. Randall Collins (szerk.). New York: Cambridge University Press, 191–215. DOI: <https://doi.org/10.1016/C2013-0-10520-X>
- Collins, Randall (1986): *Weberian Sociological Theory*. New York: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511557682>
- Collins, Randall (1988): *Theoretical Sociology*. San Diego: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Durkheim, Emile (2006 [1912]): *A vallási élet elemi formái: a totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Budapest: LHarmattan.
- Goldstone, Jack A. (1989): *State Breakdown. Revolution and Rebellion in the Early Modern World, 1640-1848*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Lévi-Strauss, Claude (1969 [1949]): *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon.
- Lévi-Strauss, Claude (1984): *The Origin of Historical Societies*. Public Lecture. Los Angeles: University of California.
- Lindenberg, Siegwart (1985): An Assessment of the New Political Economy. *Sociological Theory* 3(1): 99–114. DOI: <https://doi.org/10.2307/202177>
- Lipset, Seymour Martin és William Schneider (1983): *The Confidence Gap*. New York: Free Press.
- Mauss, Marcel (1967 [1925]): *The Gift*. New York: Norton.
- Murphy, Raymond (1988): *Social Closure. The Theory of Monopolization and Exclusion*. Oxford: Clarendon Press.
- Parkin, Frank (1979): *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Routledge.
- Roberts, John Morris (1972): *The Mythology of the Secret Societies*. London: Secker & Warburg.
- Schumpeter, Joseph A. (1942): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper.
- Schumpeter, Joseph A. (1980 [1911]): *A gazdasági fejlődés elmélete: Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Thapar, Romila (1966): *A History of India*. Baltimore, MD: Penguin Books.

- Waller, Willard (1937): The Rating and Dating Complex. *American Sociological Review* 2(5): 727–734. DOI: <https://doi.org/10.2307/2083825>
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World System. 1.* New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1980): *The Modern World System. 2.* New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1988): *The Modern World System. 3.* New York: Academic Press.
- Walster, Elaine és William G. Walster (1978): *A New Look at Love.* Reading, MA: Addison-Wesley.
- Weber, Max (1978 [1922]): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriáiban.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (1992 [1922]): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 2/1., A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái: a társadalmi szervezetek: közösségek, társulások, vallások.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Williamson, Oliver E. (1975): *Markets and Hierarchies. A Study fo the Economics of Internal Organization.* New York: Free Press.

Randall Collins

szociológus, University of Pennsylvania